

OM NORDBY KIRKES BELIGGENHED OG SOGNETS FORSVUNDNE BYER

Af Jakob M. Hansen, Nordby, Samsø.

Paa Nordenden af Samsø ligger Nordby Sogn, der udgør et lille sluttet Samfund for sig selv, kun forbundet med Sydøen eller »Sønderlandet« ved en lang, smal, ubøet Landstrimmel, der tidligere laa hen som Hede, men nu er bevokset med en stor Plantage. Sognet omfatter to Byer, Nordby (mod Nord) og Maarup (mod Syd), og før Udskiftningen 1797 var der overhovedet ikke anden Bebyggelse. Det vilde derfor have være naturligt, om Sognets gamle Kirke havde ligget ved Vejen imellem disse to Byer. Men det gør den ikke. Den ligger tværtimod et godt Stykke fra Vejen, mod Vest, saa at Nordby og Maarup Kirkeveje danner en omtrent ligesidet Trekant med Landevejen som Grundlinje. Dette ejendommelige Forhold, der ofte har givet Anledning til Undren, skal i det følgende gøres til Udgangspunkt for nogle historiske Bemærkninger.

I.

Følgen af Kirkens afsides Beliggenhed er for det første, at man baade fra Nordby og Maarup har forholdsvis langt dertil. Ikke nogen Vej at tale om ganske vist, kun et Par Kilometer eller saa, men dog langt nok i haardt Vejr, som det ses af en gammel Kirkebogsudskrift, der findes trykt i Ewald Tang Kristensens Danske Sagn (IV 1224). Den lyder saaledes:

»Anno 1660, 22. Søndag efter Trinitatis, d. 21. Nov., omkom tvende Mennesker i et Snøfog, da de vilde gaa

hjem fra Kirken og havde været til Alters samme Dag. Den ene var Rasmus Røver i Maarup, 72 Aar gl., den anden var Kirsten Suders i Nordby, 48 Aar gl. Daværende Sognepræst, Hr. Knud Christensen Friis tillige med sin Kone, Kirsten Jørgensdatter, tvende Jomfruer: Præstens Søster Sidsel Christensdatter og Præstekonens Søster Maren Jørgensdatter, begge fra Aarhus, Mikkel Mouritsen og Jørgen Nielsen, Rasmus Clemmensen, Mikkel Nielsen og Christen Rasmussen, disse med flere bleve alle i Kirken Natten over. Det strenge Vejr varede fra Søndagen Kl. 10 slæt til Mandagen ved samme Klokkeslæt.

Da Opvarmning af Kirken dengang var et ukendt Begreb, har det været en kold Nat for de indesneede. At Begivenheden gjorde et stærkt Indtryk i Sognet, ses af, at Beretningen derom endnu lever i Følkemunde.

II.

En anden Følge af Kirkens Beliggenhed er, at Kirkeklokken kun under særlig gunstige Forhold kan høres i Nordby og Maarup. Den er nemlig ikke meget kraftig. Rimeligvis har den endda været svagere før. Den nuværende Klokke bærer i alt Fald en Indskrift, som beretter, at »Sophia Amalie Møth, Grævinde til Samsøe, haver Anno 1691 ladet denne Klokke omstøbe«, og hvorfor skulde Grævinden vel rose sig deraf, hvis Omstøbningen ikke betød en Forbedring?

Da man ikke kunde høre Kirkeklokken i Byerne, og der som nævnt ingen Mennesker boede udenfor Byerne, var det jo ret formaalsløst at ringe med den, naar der ikke holdtes Kirkegang. Paa et eller andet Tidspunkt indførte man da den Ordning, som vistnok er uden Sidestykke andetsteds, at Solen ikke bliver »ringet op« og »ringet ned« med Kirkeklokken, men med Nordby Gadeklokke, der, som Navnet antyder, har sin Plads paa Nordby Gade — eller rettere paa Torvet nær ved Gadekæret. Gadeklokken var tidligere anbragt i et højt Træstillads; men er

nu ophængt i det bekendte, runde Kløkketaarn, der opførtes 1857, saa vidt vides efter Tegning af Provst Jacobsen, daværende Præst i Nordby. Ved samme Lejlighed blev Klokken, som var revuet, omstøbt og forstørret.

Provst Jacobsen oplyser i nogle Optegnelser i Nordby Sognearkiv, at »den ældre Klokke skal være kommen fra et

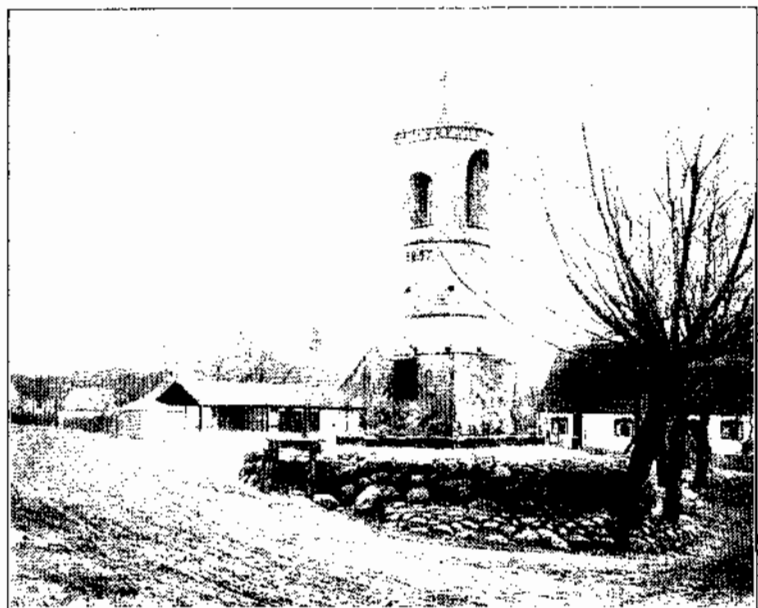

Fig. 1. Nordby Kløkketaarn.

Skic og derpaa omstøbt, som saaes af Indskriften: Denne Klokke haver Nordby Sognemænd ladet omstøbe 1699«. — Altsaa 8 Aar efter Kirkeklokkens Omstøbning.

Ordet »derpaa« kunde opfattes saaledes, at Omstøbningen i 1699 havde fundet Sted ganske kort Tid efter, at den nævnte Skibsklokke var blevet anskaffet eller skænket til Byen. I saa Fald kunde Ophængningen af den første Gadeklokke dateres til Slutningen af det 17. Aarh., og den Antagelse vilde ligge nær, at Kirkeklokken efter

Sognemændenes Opfattelse var blevet forringet ved Omstøbningen, siden de netop paa dette Tidspunkt fandt Anledning til at have Bekostning paa en ekstra Klokke.

Det kan imidlertid anses for afgjort, at »derpaa« hos Jacobsen blot betyder »senere«. Nordby Bylov af 1697 (Landsarkivet i Viborg) nævner Gadeklokken uden Antydning af, at den paa det Tidspunkt havde nogen Nyhedens Interesse; formodentlig var den allerede dengang ældgammel. Omstøbningen i 1699 maa da ses som et Udtryk for, at Resultatet af Kirkeklokkens Omstøbning har huet Bønderne vel. De har fundet, at en Klokkestøber var sin Løn værd, og faact Lyst til at lade ham prøve sin Kunst ogsaa paa deres egen Klokke.

Ja, for Gadeklokken tilhørte ikke Kirken, men Sognemændene (i vore Dage Kommunen), og den brugtes ikke blot som Substitut for Kirkeklokken, men tjente ogsaa andre Formaal. Saaledes hedder det i den ovennævnte Bylovs § 68: »Skal hver Mand i Nordby, naar K l o k k e n ringer, paa Gadestefne møde. Men saasom Morup er saa langt beliggende fra, at de det ej altid kan efterkomme, saa dog i det ringeste skal de være forpligt at møde ved Klokken hver Søndag om Sommeren, eller paa hvad Sted Oldermændene tilsiger«. I Stedet for at tude i Hornet eller lade Trommen gaa, brugte Oldermændene her altsaa Klokken til at kalde Folk sammen med.

Da Fællesskabet ophævedes ved Bymarkens Udskiftning i 1797, var Gadestævnernes Tid forbi, omend Oldermændsinstitutionen bevarede lige til vore Dage, og det store Vinter-Bystævne St. Poulsmødet d. 25. Jan. stadig holdes. Saa indskrænkedes Brugen af Gadeklokken naturligvis i nogen Grad. Men endnu den Dag i Dag kan man, naar et eller andet i Hast ønskes bekendtgjort eller efterlyst, faa Folk kaldt sammen med den gamle Klokke mod en beskeden Betaling til Ringeren af 25—50 Øre. Og der ringes stadig med Gadeklokken hver Morgen og Aften (undtagen Søn- og Helligdagsmorgener). Imens hænger

Kirkeklokken, maaske ene af alle Landets Kirkeklokker, tavs og urørt — undtagen Jule-, Paaske- og Pinseaften samt St. Bededagsaften, da begge Klokker tages i Brug, ligesom det ogsaa sker ved alle Gudstjenester, Bryllupper og Begravelser.

III.

Om Aarsagen til, at Kirken blev bygget saa afsides, fortælles følgende Sagn, der her gengives efter Fr. Poulsens Oplegninger i Dansk Folkeminde-Samling:

»Da Nordby Kirke skulde bygges, var det Meningen, at den skulde ligge tæt Østen for Landevejen mellem Morup og Nordby. Men alt, hvad man byggede om Dagen, blev revet ned om Natten og af Englene ført op til det Sted, hvor Kirken saa blev bygget, og hvor den staar den Dag i Dag«.

En anden Overlevering angiver som Grund til Kirkens vestlige Beliggenhed, at den i sin Tid ogsaa har tjent som Sognkirke for Folkene paa Tunø. Thurah skriver 1758 om Tunø: »Nogle holde for, at Øen tilforn har lagt til Nordbye Sogn paa Samsøe, hvilket de slutte deraf, at Nordbye Nørre Kirke-Dør kaldes, endog endnu i vore Tider, Tunø Kirke-Dør«. Der sigtes herved til en nu tilmuret Dør i Kirkens Nordside, lige overfor Vaabenhusdøren. Man kan fremdeles høre den betegnet som »Tunboernes Kirkedør«, og det fortælles endnu, at Kirkegængerne fra Tunø kom i Land og fortøjede deres Baae i den saakaldte Staderende, en Dalslugt ud mod Havet paa Nordby Sogn Vestside.

Nu maa hertil ganske vist bemærkes, at den omtalte »Tunboernes Kirkedør« rimeligvis i Virkeligheden er den sædvanlige »Kvindernes Indgang«, der findes paa saa mange gamle Kirker, altid paa Nordsiden og i Reglen tilmuret. Men den Mulighed, at Tunøboerne fra først af har søgt til Nordby Kirke, kan naturligvis ikke derfor afvises. Dog har det vistnok ikke været Tilfældet ret længe. De

ældste Dele af Tunø Kirke er næppe meget yngre end de tilsvarende Dele af Nordby Kirke.

Det er imidlertid slet ikke nødvendigt at tage Forholdet til Tunø i Betragtning for at finde en Forklaring paa Nordby Kirkes Beliggenhed. Sagen er nemlig den, at der i Middelalderen har været flere Landsbyer i Sognet end nu, og Kirken laa da efter alt at dømme som det naturlige Midtpunkt imellem dem.

IV.

Herom skriver Thurah 1758: »I forrige Tider har i dette Sogn været 5 Byer, hvoraf de tre, nemlig Kongsbølle, Sæbye og Glistrup ere ej mere til, uden at Navnene i Henseende til Markernes Inddeling conserveres. — — Disse tre Byer siges at være ødelagte af Lybekkerne. Det er sluttelig, at sligt er skeet kort efter den sorte Død Aar 1350 i Aarene mellem 1360 og 1370. Thi da den sorte Død borttog den største Del af Indbyggerne og faa Aar derefter Lybekkerne med de andre Hanse-Stæder faldt ind i Landet, røvede og plyndrede og brændte især paa Smaaøerne, saa er rimeligt, at de faa fra den sorte Død overblevne Indbyggere, da deres Huse ere blevne afbrændte, ere flyttede hen til Nordbye og har formeret dem saaledes, at der er blevet den største By paa Landet«.

Og 1764 hedder det i Pontoppidans »Danske Atlas«: »Tilforn skal og her i Sognet have været tre Landsbyer ved Navn Sæbye, Glistrup og Kongsbøl, som Lybekkerne siger at have afbrændt, formodentlig i Grevens Fejde 1535«.

I J. H. Larsens topografiske Manuskript »Samsø og Tunø 1849« (Nationalmæseet) hedder det dernæst: »Foruden disse (nuværende) Byer skal der forhen have være tre andre, nemlig Kongsbølle, Sæbye og Glistrup, som imellem 1360 og 1370 skulle være blevne ødelagte af Lybækkerne«.

Lærer P. Michelsen, Nordby, der i 1851 udgav en Samsøbeskrivelse, siger, at Nordby Sogn før har bestaaet af 5 Byer, hvoraf de tre »ere for 2 a 300 Aar siden ikke mere til«.

Og endelig har Andr. Petersen, der var Dyr-læge paa Samsø sidst i forrige Aarhundrede, hørt en gammel Nordbyer sige, at det var paa Grund af Størøvere, de tre Byer blev nedlagt, og Beboerne flyttede sammen i Nordby og Maarup (Optegnelser i Dansk Folkeminde-Samling).

Trods delte Meninger om de nærmere Omstændigheder ved den Katastrofe, der engang skal have ramt Sognet, er der altsaa fuld Enighed om, at der tidligere har været fem Byer i Stedet for som nu to. Vi skal i det følgende undersøge, hvad der kan tale for Rigtigheden deraf.

V.

Nordbys Størrelse kunde nok tyde paa, at Byen er opstaaet ved Sammenlægning af flere mindre Byer.

Det er »den største og smukkeste Bye paa hele Samsø«, siger J. H. Larsen, og Michelsen oplyser, at den i 1851 bestod af: Præstegaard, Skole, 2 Smedjer, 48 Fæstegaarde, 4 Bolssteder, 51 Huse med Jord og 26 uden Jord, saa at Byen i det hele rummede 130 Familier paa tilsammen 686 Mennesker. To Gaarde var paa det Tidspunkt udflyttet.

Omtrent 100 Aar før bestod Byen ifølge Thurah af 60 Gaarde og 59 Huse foruden Sognets »grundmurede Hovedskole«, og ved Skiftet efter Grev Christian Danneskjold 1728 opgives den at omfatte 57 Gaarde og 67 Standsvendhuse foruden Degneboligen. I Markbogen fra 1683 findes opført 61 Bymænd (eller Bymænds Enker, der sidder med Fæster). Men 5 af dem har rigtignok kun $\frac{1}{2}$ Otting Jord, medens de fleste har 1 a 2, enkelte 3 a 4.

Naar Talen er om en Landsby i gammeldags Forstand, maa dette sikkert betegnes som noget helt enestaaende, og

Thurah udbryder da ogsaa: »Den seer fast ud som en Kjøbstæd, ved det den har adskillige Gader, endskiønt Huseene langt fra ei ser Kjøbstædmæssig ud«.

Til Sammenligning kan anføres, at Maarup ifølge Thurah havde 12 Gaarde og 11 Huse, medens de største Byer i de fire Sogne paa Sydøen var: Kolby med 19 Gaarde og 49 Huse, Brundby med 28 Gaarde og 35 Huse, Onsbjerg med 20 Gaarde og 58 Huse, Besser med 19 Gaarde og 9 Huse.

VI.

Som tidligere anført siger Thurah, at de forsvundne Byers Navne »i Henseende til Markernes Inddeling conserveres«, d. v. s. at Sognets Jord er inddelt i Marker, som bærer Byernes Navne. Dette er nu ikke Tilfældet længere; men vi finder en saadan Inddeling baade i »Byens Bog« (Sognearkivet) og i Markbogen af 1683 (Matrikels-Arkivet).

»Byens Bog« eller, som Provst Jacobsen kalder den, »St. Pouls Gildes Vedtægtsbog«, er en Slags Forhandlingsprotokol fra Sognemændenes aarlige St. Poulsmøder, der holdtes St. Poulsdag (d. 25. Jan.) og hvor Oldermænd valgte, Byens Regnskab fremlagdes og Beslutninger toges om Spørgsmaal vedrørende fælles Anliggender. Fra 1781, som er det Aar, Bogen begynder med, til 1797, da Fællesskabet ophævedes ved Jordudskiftningen, indeholder Protokolltilførslerne adskilligt af Interesse, og bl. a. nævnes ogsaa Navnene paa de fem Marker, Sognets Jord var inddelt i, ligesom det opgives, hvor mange Otting Jord, der hørte til hver. Fortegnelsen ser saaledes ud: Nordby Mark 32 Otting, Søby Mark 40 Otting, Maarup Mark 32 Otting, Glistrup Mark 24 Otting og Kongsbøl Mark 16 Otting. Den sidstnævnte Mark kaldes ogsaa Kongsbørd eller Kongaards Mark; men Formen Kongsbøl findes ikke.

I Markbogen fra 1683, der giver en Karakteristik eller Vurdering af de forskellige Jordstykker, nævnes alle

Sognets Agre ved Navn, og det angives, hvilken Mark de forskellige Agre hører til. Vi møder her de samme fem Marker som i Byens Bog, dog at den femte betegnes som »Glistrup Kongsbøls Mark«.

Formen Kongsbøl (eller -bølle) findes altsaa ikke bevaret i noget Marknavn, og Thurahs Udtalelser derom beror antagelig paa, at han har opfattet de anførte Former blot som varierende, fejlagtige Skrivemaader. Men som vi skal se, er det sandsynligt, at han derved gør sig skyldig i en Misforstaaelse.

VII.

Vil man undersøge, hvor de forsvundne Byer kan have ligget, kommer man let til et Resultat for Søbys og Glistrups Vedkommende.

Omtrent midtvejs mellem Nordby og Maarup findes der Øst for Vejen et vandfyldt Kær med et Par enlige Træer ved. Det hedder Søbykær. Og lidt nordligere findes et Stykke Jord, som hedder Søbytofter. Her skal Søby have ligget. J. H. Larsen beretter, at »af Søeby fandtes endnu for nogle Aar siden Løvninger i en Brønd ved Vandstedet i Søeby Kær«, og Dyr læge Petersens førnævnte »gamle Nordbyer« mindes den samme Brønd. Han kalder den »en bullet Brønd«.

Vest-Nordvest for Nordby Kirke har der dernæst været et andet gammelt Kær, som vistnok har heddet Bejkiel (d. e. Bykilde, Bybrønd). Navnet spøger endnu omkring Stedet. Paa Udskiftningskortet 1797 angives Bykilde Agre, og Stednavneudvalgets Bog om Samsøs Stednavne anføres desuden: Bykildes Bakker, Bykildes Hald, Bykildes Huller, Bykildes Løkker og Bykildes Odde.

Nu er Kæret udtørnet; der findes kun en stensat Brønd af nyere Dato; men der er Væld i Bunden, siger Ejeren af den paagældende Mark (Matr. Nr. 28), og han tilføjer, at der tidligere skal have ligget en By paa Naboemarken mod Nord (Matr. Nr. 29), og at Beboerne derfra

hentede Vand her. Dette stemmer med, hvad Provst Jacobsen oplyser, at Navnet Glistrup er knyttet til Nordsiden af Matr. Nr. 29, og at den forsvundne Landsby af dette Navn skal have ligget der. Lidt længere mod Nordvest har Udskiftningskortet da ogsaa Betegnelsen Glistrup Agre. J. H. Larsen siger, at »brændte Sten ere opløjede, hvor Glistrup har staaet«, og endnu viser Jordsmonnet Spor af et gammelt Dige, som kaldes Glistrup Have (Have = Dige).

Altsaa: om Søbys og Glistrups fordums Beliggenhed behøver man ikke at være i Tvivl.

VIII.

Langt vanskeligere er Spørgsmaalet om Kongsbøls Placering. »Om Kongsbøl vides intet«, siger J. H. Larsen. Men Thurah beretter dog følgende: »Kongsbølle eller Kongens Boelig siges at have været en af de smaa Næssekongers Residence, hvilken, som stod i Forbund med den anden paa Visborg (det sydvestlige Hjørne af Samsø) og begge levede af Søe-Røveri, gav Signal fra sig med Flag til den anden paa Visborg, naar noget passerende Skib undgik hans Kløer, paa det den anden skulde bedre op-passe samme. Samme Villighed fik igjen denne af den anden. — Ved Kongsbøl ligger en mindre Bakke, kaldet Slottet, og menes, at der har staaet Kongsbøl-Kongens Residence«.

Den omtalte Bakke kendes under samme Navn endnu, og for saa vidt er der intet at tage fejl af. Kun studser man over, at Bondebyen Kongsbøl her er blevet til en kongelig »Residence«, »Kongens Boelig«, »Slottet«, hvorved det hele faar Folkeeventyrets Præg. Og den Indvending melder sig straks, at Bakkens Navn i alt Fald ikke kan stamme fra Næsskongernes Tid (Vikingetiden), da Ordet »Slot« først optræder hertillands efter Valdemar Atterdags Tid og næppe blev almindelig brugt før under Oldenborgerne. Navnets Oprindelse maa i det hele taget

betegnes som gaadefuld. Man fristes til at gætte paa, at der foreligger en Mistydning af et ældre Navn. Men herimod taler den Omstændighed, at Lavningen Syd for Bakken kaldes »Kongsslette« (udtalt Kongslæht', sidste Stavelse betonet og lang). En gammel Kone har fortalt E. Tang Kristensen, at der her har boet en Konge (D. S. IV. 1268).

(Højst mærkeligt er det, at man møder nøjagtig den samme Sammenstilling af »Slot« og »Næsekonge« i Vendsyssel. Fra Understed ved Sæby fortælles om en Bakke tæt ved Havet: »Almuen kalder denne Klint Slotsbakken, og man troer, at paa samme har boet en af de forudoms Næskonger. D. S. IV. 1269).

Foruden Thurah omtaler ogsaa Provst Jacobsen Kongsbøls Beliggenhed. Ifølge hans Optegnelser, skal Byen have ligget »i Nærheden af Putflow mod Bjesend«, og det er saa heldigt, at begge de nævnte Steder kendes under samme Navn endnu. Putflow eller Putflow (Flow betyder Væld, Kilde) er et nu næsten udtørret Vandhul, der tidligere tjente til Vandingssted for Kreaturerne, som græssede i Bakkerne. Bjesend' (sidste Stavelse betonet og lang) er en mærkelig tagformet, stejlt afskaaret Bakke, som Jacobsen andetsteds kalder »Bjergs-ende« eller »Bjæsænd'«. Han tilføjer: »Maaske Beisend', d. e. Byens Ende, da Kongsbølle By efter Sagnet skal have endt der«. Men Udtalen er Bjesend', og Bjergs Ende er sikkert den rigtige Tydning, saaledes som ogsaa Stednavnebogen hævder.

Putflow og Bjesend' ligger ikke længere fra »Slot-
tel«, end at Jacobsens Opgivelse nok kan forliges med Thurahs. Men trods Overensstemmelsen maa det hævdes, at begge er paa Vildspor. Der kan ikke have ligget nogen Landsby Kongsbøl paa det angivne Sted.

For det første er det utænkeligt, at en By nogen Sinde kan have eksisteret i dette sandede og ufrugtbare Bakkeomraade, som vel af vore Dages flittige Husmænd

kan tvinges til at bære en beskedn Afgrøde, men som i Markbogen 1688 karakteriseres saaledes: »Ond Boghvedejord, som næsten er ubrugelig, paa store høje Banker og Brinker; s a a e s 1 A a r med B o g h v e d e, h v i l e r 40 A a r«.

For det andet viser Markbogen — og det maa være afgørende — at disse Bakker hørte til Nordby Mark og slet ikke til Kongsbøls Mark, som Tilfældet maatte være, hvis Kongsbøl havde ligget her.

I Spørgsmaalet om denne Bys Beliggenhed staar vi derefter paa helt bar Bund; thi som Jacobsen ogsaa siger: »Intet Navn minder om Kongsbøl«.

IX.

Resultatet af Undersøgelsen hertil kan sammenfattes saaledes: Navnene Søby og Glistrup optræder i gamle Sagn, i gamle Markfortegnelser og som gamle Stednavne, der til Dels bruges endnu. Navnet Kongsbøl eller Kongsbølle møder vi derimod kun i Sagn. Mellem Stednavnene søger vi det forgæves, og det samme er Tilfældet i Markfortegnelserne, hvor der imidlertid findes et Navn af nogen Lighed, nemlig Kongsbøl eller Glistrup Kongsbøl, ogsaa skrevet Konsbord eller Konggaard. Alt tyder paa, at det er rigtigt, hvad Stednavnebogen siger herom: »Hvis Formen paa -bølle er den oprindelige, maatte Navnet egl. være givet en selvstændig Landsby. Dette er dog usandsynligt, da Markbogen har Glistrup Kongsbøls Mark og Nordby Bys Bog Glistrup Konsbord Mark. Snarest er Kongsbøl den opr. Form. Navnet har da betegnet en Kongen tilhørende Del af Landsbyen Glistrup Mark«.

Med andre Ord: Den efterlyste Landsby eksisterer kun i Sagnets Verden. Fortællingen om Kongsbøl skyldes en Mistydning af Ordet Kongsbøl. Da de virkelige Forhold var gaaet i Glemme, gik man simpelthen ud fra, at naar de fire af Sognets Marker var opkaldt ef-

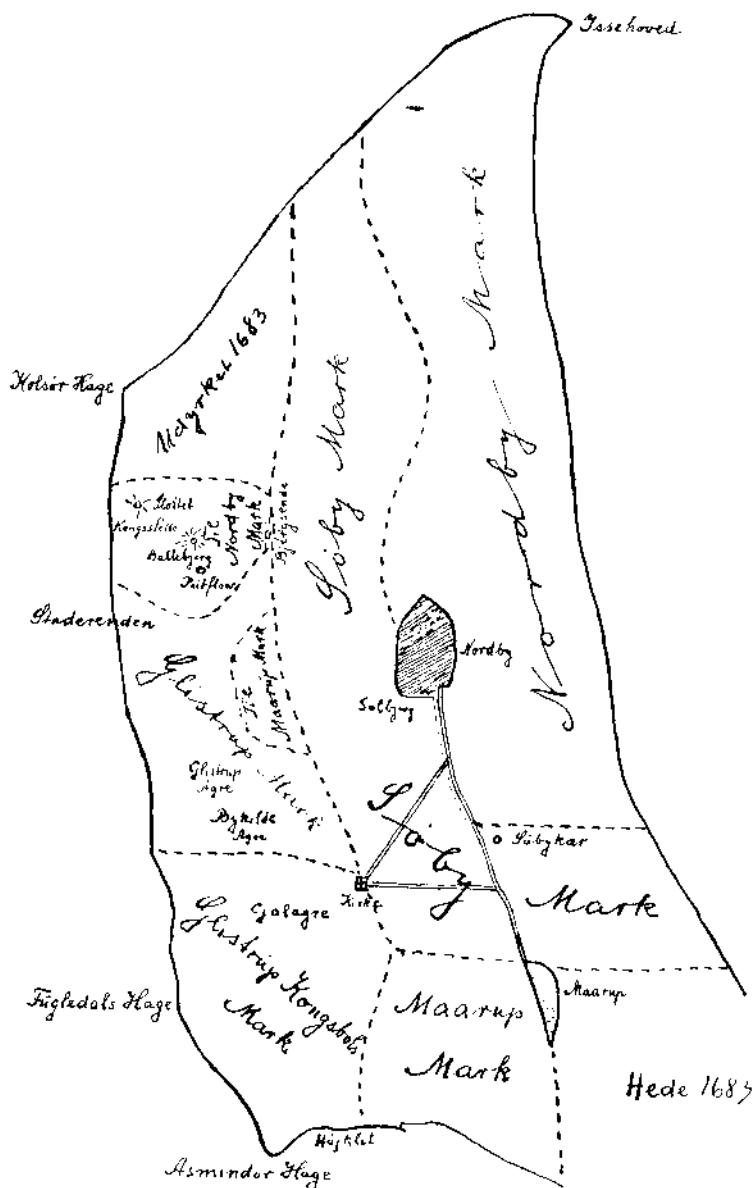

Fig. 2. Kortskitse over »Nordlandet« og dets Marker, udarbejdet paa Grundlag af Markbogen 1683 og Udskiftningskortet 1797. De angivne Veje er dog af nyere Dato.

ter hver sin By, maatte det samme være Tilfældet med den femte.

Denne Opfattelse bekræftes yderligere ved en Udtalelse af Præsten Hans Winther Clausen, Nordby, i et Brev fra 1788, der nu findes i Arkivet paa Brattingborg. Der siges her om »Kongsboels Mark«: »Denne Mark er ansat for 16 Ottinger, hvoraf den halve Del, som er 8 Ottinge, er Præstegaardens frie Hartkorn, og de andre 8 Ottinge er Bøndernes Fæstejorder«. Det vil altsaa sige, at hele Præste-Embedets Selveje-Jord i Fællesskabets Tid laa paa Kongsbøls Mark og udgjorde Halvdelen deraf. Men at Halvdelen af en enkelt Landsbys Marker skulde være overdraget Præsteembedet, naar Sognet dog omfattede flere andre Byer ogsaa, lyder ikke sandsynligt. Man kan bedre tænke sig Kongen skænke Halvdelen af et mindre Kongsbol til Kirken som Præstegaardsjord, og at Resten af Bolet saa ved samme Lejlighed eller senere er blevet bortfæstet til nogle af Kronens Bønder. Samsø var som bekendt Krongods.

Naar Kongsbøl som hos Thurah og Jacobsen anbringes Nordvest for Nordby i Stedet for mod Sydvest, hvor Kongsbøls Mark fandtes, maa Forklaringen sikkert søges i, at Bakken med det mærkelige Navn »Slottet« har haft en vis Tiltrækningskraft. Til den knyttedes saa vidt muligt alt, hvad der var kongeligt i Overleveringen, saavel det stedlige Smaakonge-Sagn som Sagnet om den forsvundne Landsby med Kongsnavn.

X.

I Provst Jacobsens Optegnelser anføres Stednavnet »Kongsgaard«, som imidlertid afvises af Stednavnebogen med den Bemærkning, at »Jacobsens Form Kongsgaard tør vist kun opfattes som et Forsøg paa at bringe Mening i Nordby Bys Bog's Kongsbord, som sikkert er en forskreven Form«. Men Jacobsen er alt for samvittighedsfuld til, at han ikke skulde betegne et saadant Tyd-

ningsforsøg som en Hypotese. Byens Bog har da ogsaa Formen *Kongaaards Mark*, og den Antagelse ligger nærmest for, at *Kongsbol* og *Kongsgaard* er de oprindelige Former, medens *Konsbord* er en senere fremkommet Sammenblanding eller Sammenslyngning af de to. Det synes ganske rimeligt, at Kongen har haft en Gaard paa det 16 Otting store Bol, og at dens Jordtilliggende snart kaldtes *Kongsbols*, snart *Kongsgaards* (*Kongsgaards*) *Mark*.

Ifølge Jacobsen var *Kongsgaard* »en nu forsvunden Gaard, formodentlig en Hovedgaard«, som maaske laa paa Matr. Nr. 26, og hvis Agre strakte sig »fra Gallagrene i Nord lige ned til Høje Klint i Syd«. Dette svarer ret nøje til *Kongsbols Mark* efter Markbogen. Matr. 26 er en Bondegaard, hvis nordøstligste Agre støder op til Kirkegaarden, og *Kongsgaarden* skal altsaa have ligget lidt Sydvest for Kirken.

De nævnte *Gallagre*, der ligger paa samme Nr. 26, siges at have deres Navn efter en Galge, som skal have staaet her. Sammesteds fandtes ogsaa *Gallestenene*, der i en Indberetning til Nationalmuseet 1808 omtales saaledes af Sognepræsten, *Poul H. Heegaard*: En aflang Firkant, 50 Skridt lang, 10 Skridt bred, omgivet af store Sten.« *Heegaard* opfatter Stedet som et gammelt *Tingsted* og udbryder pudsigt dybsindigt, efter at have nævnt Sagnet om Galgen: »Skulde det maaske være for at vise dyb Foragt for Hedenskabets Retspleje, at man just valgte dets Tingsted til Rettersted?« — Jacobsen derimod omtaler *Gallestenene* som »en nu forsvunden stor Oldtids Stensætning, bestaaende af et stort Gravkammer i Øst, hvori er fundet Stenredskaber, og en omfangsrig, af store opret staaende Stene bestaaende Stenindhegning« — hvad der nærmest faar en til at tænke paa en *Langdysse*.

Desværre er alle Stenene blevet fjernet, saa der nu intet Spor er tilbage, hverken af Gravkammer, Tingsted

eller Rettersted saa lidt som af Kongsgaard. Men der er ingen Tvivl om, at Matr. Nr. 26 er »historisk Grund«.

XI.

Til Slutning skal her gøres et Forsøg paa at rekonstruere Historien.

Der var i Middelalderen ikke fem, men fire Landsbyer paa »Nordlandet«: mod Nord **N o r d b y** med et Tilliggende af 32 Otting Jord, mod Syd **M a a r u p**, ligeledes med 32 Otting, mod Øst **S ø b y** med 40 Otting og mod Vest **G l i s t r u p** med 40 Otting, hvoraf den sydlige Del udgjorde et **K o n g s b o l** paa 16 Otting. Paa Kongsbolet, Sydøst for Glistrup By, laa en **K o n g s g a a r d**.

Paa et eller andet Tidspunkt fik en af Kongerne i Sinde at bygge en Kirke for »Nordlandet«. Da de ældste Dele af den nuværende Kirkbygning skal være fra Begyndelsen af 1200-Tallet, er det muligvis **V a l d e m a r S e j r**, der har ladet den opføre. Og ligesom f. Eks. Asser Rig lod Kirken i Fjenneslevlille bygge lige op ad sin Gaard, saaledes gjorde Kongen nu ogsaa her. Glistrup Kirke, som den formodentlig blev kaldt, kom til at ligge umiddelbart Øst eller Nordøst for Kongsgaarden, hvor den ikke blot laa bekvemt for Gaardens Beboere, men ogsaa tilpas midt imellem de fire Landsbyer, der skulde udgøre dens Sogn.

Om Tilvejebringelsen af Bygningsmaterialerne melder Sagnet, at Murstenene skal være brændt i **V e s t e r M a d e**, Syd for Maarup, af Ler fra Lergravene tæt derved, medens Tømmeret hentedes i **M e j l s k o v** Nord for Nordby (hvor der engang skal have været Skov) og tilhuggedes paa **T i m m e r b a l l e** (d. e. Tømmerballe) Nord for Kirken. (D. S. Ny Række III 57—58.)

Senere blev Kongsgaarden nedlagt og nedbrudt. Halvdelen af Kongsbolet blev skænket til Præste-Embedet, og Resten blev bortfæstet til Kronens Bønder. Men om disse Begivenheder fandt Sted i den antydede Orden, er ikke til at sige. Tidspunktet saavel som de nærmere Omstæn-

digheder er gaaet helt i Forglemmelse. Det ligger fristende nær at mistænke Marsk Stig, som ødelagde Kongeborgen paa Sydsamsø, for ogsaa at have hærget Kongsgaarden paa »Nordlandet«. Men Historien melder intet, der direkte kan underbygge en saadan Mistanke.

Vi kommer nu til den Katastrofe, som i Middelalde-

Fig. 3. Nordby Kirke.

rens sidste Del ramte Sognets Byer, idet Nordby, Søby og Glistrup lagdes øde. Ogsaa her kunde det være fristende at mistænke Marsk Stig, som udtrykkelig siges at have plyndret hele Samsø. Men Overleveringen udpeger Lybækkerere eller Sørøvere som Gerningsmændene.

Beboerne fra de tre ødelagte Byer flyttede sammen i det nuværende Nordby for bedre at kunne værge sig en anden Gang, og Præsten flyttede med; men den Dag i Dag hedder et Stykke Jord, der støder op til Glistrup Agre, Præstens Gaardsted; der har Præstegaarden vel saa ligget før.

Ved den stedfundne Omvæltning var Forholdet mel-

lem Kirkens og Byernes Beliggenhed blevet skævt. Men Stedet, som Gudshuset stod paa, var helligt og minderigt, og Gravene paa Kirkegaarden bandt. Desuden var der jo ikke længere fra Nordby og Maarup dertil, end der altid havde været. Derfor findes Kirken stadig paa sit gamle Staasted.

Den er blevet udvidet gentagne Gange (1494 og 1531), saa den nu er Øens største, »S a m s ø s D o m k i r k e«, som Christian X kaldte den under et Besøg for faa Aar siden. Den er ogsaa blevet forskønnet. Hvert Aarhundrede har ydet sit Bidrag: Hvælvinger, Kalkmalerier, Taarn, Kor, Prædikestol, Altertavle, Lysekroner, Orgel, Løbere o. s. v. Adskilligt er forandret eller fornyet. Men Grunden, den staar paa, er den samme som altid.

Fjernt fra Byerne og Vejens travle Uro ligger da den gamle Kirke, hvor den altid laa, med sine skinnende hvide Mure og sin Kirkegaard, omgivet af grønne Markers Fred. Den hviler paa Bakkeskraanningen, ligesom paa Vej opad. Et Par Udflyttergaarde har rejst sig i dens Nærhed; det landlige Dagliglivs Lyde trænger af og til ud fra dem. Ellers høres i den store Stilhed kun Lærkesangen, der rislende fylder Luften over de døde's Have, og Kirkeklokkens Klang, naar den kalder paa Sognets Beboere, baade de levende og dem, der er døde. Viden om breder Land og Hav og Øer sig i et storslaact Panorama, en Verden, hvor alt veksler og skiftes om. Men selv staar Kirken, det gamle Hus, Sognets ældste, som et Symbol paa det faste og uforanderlige i Tilværelsen, saavel som paa Menneskesindets evige Higen eller Dragning derimod.

J a k o b M. H a n s e n.